

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
ФАКУЛЬТЕТ РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ
КАФЕДРА ЛЕКСИКОЛОГІЇ ТА СТИЛІСТИКИ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

СУЧАСНІ КОГНІТИВНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ НАУКОВОЇ РОБОТИ

Методичні рекомендації
до практичних занять та самостійної роботи
для здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня
спеціальності В11 Філологія

Одеса
Видавець Букаєв Вадим Вікторович
2025

УДК 81'23:001.89(072)
С916

Укладачі:

І. М. Колегаєва, д.філол.наук, доцент, професор кафедри лексикології та стилістики англійської мови;

Г. В. Ткаченко, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри лексикології та стилістики англійської мови Одеського національного університету імені І. І. Мечникова;

Рецензенти:

Н. О. Кравченко, доктор філологічних наук, професор кафедри теоретичної і прикладної фонетики англійської мови, декан факультету романо-германської філології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова;

Н. О. Бігунова, доктор філологічних наук, професор, завідувачка кафедри теоретичної і прикладної фонетики англійської мови Одеського національного університету імені І. І. Мечникова;

Рекомендовано до друку вченою радою факультету романо-германської філології ОНУ імені І. І. Мечникова. Протокол № 4 від 22 грудня 2025 р.

Сучасні когнітивні дослідження та організація наукової роботи : метод. рек. до практ. занять та самост. роботи для здобувачів вищ. освіти другого (магіст.) рівня спец. В11 Філологія / уклад.: І. М. Колегаєва, Г. В. Ткаченко. Одеса : Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2025. 52 с.

Методичні вказівки призначено для забезпечення навчальної дисципліни «Сучасні когнітивні дослідження та організація наукової роботи», які систематизований виклад теоретичних положень сучасної когнітивної лінгвістики, методичні рекомендації до практичних занять, завдання для самостійної роботи, питання для поточного та підсумкового контролю, а також матеріали з організації науково-дослідної діяльності магістрів. Методичні розробки адресовано здобувачам вищої освіти другого (магістерського) рівня, аспірантам та викладачам філологічних спеціальностей.

УДК 81'23:001.89(072)

© Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2025
© Видавець Букаєв Вадим Вікторович, оформлення, 2025

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	5
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 1. Наукові парадигми в історії мовознавства.....	8
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 2. Картина світу і її варіанти.....	13
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 3. Концептуалізація світу та її результати.....	19
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 4. Когнітивна семантика	24
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 5. Когнітивна грамастика	29
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 6. Теорія концептуальної метафори.....	34
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 7. Принципи когнітивного дослідження мови та мовлення	40
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 8. Принципи і методи наукової роботи.....	44
СИСТЕМА КОНТРОЛЮ ТА ОЦІНЮВАННЯ	49
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	50

ПЕРЕДМОВА

Сучасний етап розвитку мовознавства характеризується зростанням інтересу до антропоцентричних і когнітивних підходів, спрямованих на дослідження мови як механізму пізнання, категоризації та концептуалізації дійсності. У цьому контексті когнітивна лінгвістика постає як міждисциплінарна наукова парадигма, що поєднує досягнення лінгвістики, психології, філософії, нейронаук та культурології. Метою методичної розробки є забезпечення системного опанування здобувачами вищої освіти теоретичних засад сучасних когнітивних досліджень та формування навичок організації й здійснення наукової роботи у філологічній галузі. Методичні вказівки укладено відповідно до робочої програми навчальної дисципліни та орієнтовано на формування фахових компетентностей магістрів-філологів.

ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Навчальна дисципліна «Сучасні когнітивні дослідження та організація наукової роботи» є обов'язковою компонентою освітньо-професійної програми підготовки магістрів за спеціальністю В11 «Філологія».

Мета дисципліни – ознайомити здобувачів вищої освіти другого рівня із основними засадами когнітивної наукової парадигми.

Завдання – висвітлити стрижневі засади та поняття когнітивної лінгвістики; визначити поняття картини світу та її співвідношення із мовною картиною світу; проаналізувати результати концептуалізації дійсності; дослідити особливості вербалізації концептів у мові та мовленні.

Дисципліна спрямована на:

- формування уявлення про когнітивну наукову парадигму;
- засвоєння базових понять когнітивної лінгвістики;
- оволодіння методологією когнітивного аналізу;
- розвиток навичок науково-дослідної діяльності та академічного письма.

Форми навчання включають лекційні та практичні заняття, а також значний обсяг самостійної роботи.

Змістовий модуль 1. Сучасні мовознавчі студії: теоретичні та організаційні аспекти

Тема 1. Наукові парадигми в історії мовознавства. Порівняльно-історична, системно-структурна, антропоцентрична, когнітивно-лінгвістична парадигми. Когнітивістика як парасольковий термін для низки часткових дисциплін: когнітивна психологія, когнітивна лінгвістика, когнітивна граматики, когнітивна семантика.

Тема 2. Картина світу та її варіанти. Єдність та протиставленість концептуальної та мовної картин світу. Наївна, наукова, професійна картини світу. Обумовленість

особливостей ідіоетнічних картин світу історичними, географічними, культурологічними факторами становлення та функціонування етносів.

Тема 3. Концептуалізація світу та її результати. Концепт, гештальт, фрейм, скрипт, пропозиція. Загальні уявлення про позначені феномени. Їх порівняльний аналіз, характеристика існуючих теоретичних поглядів на кожний із них у зарубіжних та вітчизняних вчених-когнітивістів.

Тема 4. Когнітивна семантика. Категоризація. Історичний погляд на теорію категоризації від Аристотеля до теперішніх часів. Категоризація як результат таксономічної діяльності людини. Рівні категоризації: суперординатний, базовий, субординатний. Теорія фамільної схожості. Теорія прототипів.

Тема 5. Теорія концептуальної метафори. Різниця між мовною (стилістичною) і концептуальною метафорою. Домен джерела і домен цілі концептуальної метафори. Тілесність емпіричного досвіду як підстава метафоризації. Орієнтаційні, контейнерні, онтологічні, будівельні метафори.

Тема 6. Когнітивна граматика. Загальне вчення про частини мови в аспекті сприйняття світу: іменні, дієслівні, прикметникові слова як першоджерело частиномовного поділу вербального означування світу. Поняття онтологічного часу і граматичного часу в мові. Умовність граматичної категорії роду. Однина, множина і незліченність об'єктів у дзеркалі граматичних категорій числа і означеного/неозначеного артиклю

Тема 7. Принципи когнітивного дослідження мови та мовлення. Вербалізація концепту і її етапи та складові одиниці. Особливості виокремлення концепту літературного твору.

Тема 8. Принципи і методи наукової роботи. Метод лінгвістичного спостереження, таксономічного розподілу, опису і узагальнення отриманого матеріалу дослідження. Поняття про повну та часткову вибірку матеріалу. Кількісні методи в лінгвістиці. Поняття академічної доброчесності в науковому і юридично-правовому аспектах.

Практичне заняття 1.

НАУКОВІ ПАРАДИГМИ В ІСТОРІЇ МОВОЗНАВСТВА

Ключові поняття: Порівняльно-історична, системно-структурна, антропоцентрична, когнітивно-лінгвістична парадигми. Когнітивістика як парасольковий термін для низки часткових дисциплін: когнітивна психологія, когнітивна лінгвістика, когнітивна граматики, когнітивна семантика.

1. Поняття наукової парадигми та парадигмального підходу

У сучасному мовознавстві термін наукова парадигма використовується для позначення стійкої сукупності теоретичних уявлень, методологічних принципів, дослідницьких установок і зразків наукової діяльності, які поділяє певна наукова спільнота на конкретному етапі розвитку науки. Парадигма визначає, що саме вважається об'єктом дослідження, якими методами його слід аналізувати та які результати визнаються науково значущими.

Для мовознавства парадигмальний підхід має особливе значення, оскільки історія цієї науки демонструє не лінійний, а стадіальний і поліцентричний розвиток, у межах якого різні парадигми не лише послідовно змінювали одна одну, а й тривалий час співіснували, взаємодіяли та конкурували.

Узагальнено в історії мовознавства виділяють такі провідні парадигми:

- ✓ порівняльно-історичну;
- ✓ системно-структурну;
- ✓ антропоцентричну;
- ✓ когнітивно-лінгвістичну.

Кожна з них відображає певний рівень наукового осмислення мови та специфічний тип наукового мислення.

2. Порівняльно-історична парадигма: мова як історичний організм

Порівняльно-історична парадигма формується у ХІХ столітті та пов'язана з розвитком індоєвропейського мовознавства. Її ключовою установкою є розуміння мови як історично змінної системи, розвиток якої підпорядковується певним закономірностям.

Основні принципи цієї парадигми:

- ✓ історизм як методологічна основа;
- ✓ порівняльний аналіз споріднених мов;
- ✓ реконструкція прамовних форм;
- ✓ встановлення регулярних фонетичних і морфологічних

відповідників.

У межах цієї парадигми мова осмислюється передусім як об'єктивна надіндивідуальна реальність, що існує незалежно від свідомості окремого мовця. Людський чинник розглядається опосередковано – як носій і транслятор мовної традиції.

Хоча порівняльно-історична парадигма обмежувала аналіз синхронного функціонування мови та семантики, саме вона заклала підвалини наукового мовознавства, сформувавши уявлення про мову як закономірну систему, що розвивається в часі.

3. Системно-структурна парадигма: мова як автономна система

Системно-структурна парадигма, що домінує у мовознавстві першої половини ХХ століття, знаменує перехід від історичного до синхронного аналізу мови. Її методологічною основою є ідея мови як цілісної, самодостатньої знакової системи, елементи якої перебувають у відношеннях взаємної опозиції.

Ключові риси цієї парадигми:

- ✓ пріоритет синхронії над діахронією;
- ✓ формальний аналіз мовних одиниць;
- ✓ ієрархічна організація мовної системи;

✓ відмежування мовної системи від мовлення.

Мова в межах структурної парадигми постає як замкнений механізм, який можна описати без звернення до психічних, когнітивних чи культурних чинників. Значення мовних одиниць трактується як результат їхнього місця в системі, а не як відображення ментального досвіду людини.

Попри значний внесок у розвиток фонології, морфології та синтаксису, структурна парадигма поступово виявила свою обмеженість у поясненні семантики, прагматики та мовної варіативності.

4. Антропоцентрична парадигма: мова в контексті людини

Антропоцентрична парадигма формується у другій половині ХХ століття як реакція на формалізм структурного підходу. Її ключова ідея полягає у визнанні людини центральною категорією мовознавчого аналізу.

У межах цієї парадигми мова розглядається:

- ✓ як форма людської діяльності;
- ✓ як інструмент комунікації;
- ✓ як засіб репрезентації культурного та соціального

досвіду.

Антропоцентричний підхід зміщує фокус дослідження з мовної системи на мовця, його інтенції, оцінки, емоції та комунікативні стратегії. Саме в цей період активно розвиваються прагмалінгвістика, соціолінгвістика, лінгвокультурологія, дискурсологія.

Водночас антропоцентризм підготував теоретичний ґрунт для становлення когнітивної парадигми, оскільки актуалізував проблему зв'язку мови зі свідомістю та мисленням.

5. Когнітивно-лінгвістична парадигма: мова як механізм пізнання

Когнітивно-лінгвістична парадигма формується наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття в контексті загального когнітивного повороту в гуманітарних науках. Її

методологічною основою є розуміння мови як інструменту концептуалізації та категоризації досвіду.

Ключові принципи когнітивної парадигми:

- ✓ нерозривний зв'язок мови та мислення;
- ✓ мова як відображення ментальних структур;
- ✓ тілесність і досвідність пізнання;
- ✓ прототипова організація категорій;
- ✓ образність і метафоричність мислення.

У межах когнітивної лінгвістики мовні значення не зводяться до формальних відношень між знаками, а інтерпретуються як репрезентації концептів, що сформувалися внаслідок взаємодії людини зі світом.

Особливістю когнітивної парадигми є її міждисциплінарний характер. Вона поєднує досягнення когнітивної психології, філософії свідомості, нейронаук, культурології та лінгвістики.

6. Когнітивістика як «парасольковий» термін

У сучасному науковому дискурсі термін когнітивістика використовується як узагальнювальне поняття для низки дисциплін, об'єднаних спільним об'єктом дослідження – людським пізнанням.

До когнітивістики належать: когнітивна психологія; когнітивна лінгвістика; когнітивна семантика; когнітивна граматика; когнітивна прагматика.

Когнітивна лінгвістика посідає центральне місце в цій системі, оскільки саме мова розглядається як ключовий механізм структурування знань і досвіду.

7. Парадигмальна множинність сучасного мовознавства

Важливою рисою сучасного мовознавства є плюралізм парадигм. Жодна з парадигм не функціонує в ізоляції: елементи порівняльно-історичного, структурного, антропоцентричного та когнітивного підходів активно інтегруються в сучасних дослідженнях.

Однак саме когнітивна парадигма нині відіграє провідну роль, оскільки дозволяє:

- ✓ поєднати формальний і семантичний аналіз;
- ✓ врахувати людський чинник;
- ✓ пояснити зв'язок мови з мисленням, культурою та досвідом.

Отже, історія мовознавства є історією послідовної зміни наукових парадигм, кожна з яких розширювала межі пізнання мови. Від історизму порівняльно-історичної школи через формалізм структурного підходу та антропоцентричний поворот наука прийшла до когнітивної парадигми, у межах якої мова осмислюється як ключовий механізм людського пізнання.

Розуміння парадигмальної еволюції мовознавства є необхідною передумовою для свідомого застосування сучасних когнітивних методів аналізу та для організації власного наукового дослідження.

Практичне завдання: порівняти структурну та когнітивну парадигми за обраними критеріями.

Самостійна робота: підготувати доповідь на тему «Напрями сучасної когнітивної лінгвістики».

Питання для самоконтроля:

1. Наукові парадигми в історії мовознавства.
2. Витоки когнітивної лінгвістики.
3. Міждисциплінарний характер когнітивної лінгвістики.
4. Напрями когнітивної лінгвістики

Практичне заняття 2.

КАРТИНА СВІТУ ТА ЇЇ ВАРІАНТИ

Ключові поняття: єдність та протиставленість концептуальної та мовної картин світу. Наївна, наукова, професійна картини світу. Обумовленість особливостей ідіоетнічних картин світу історичними, географічними, культурологічними факторами становлення та функціонування етносів.

1. Поняття картини світу в сучасному мовознавстві

У сучасній гуманітарній науці поняття картини світу посідає центральне місце, оскільки дозволяє описати спосіб, у який людина осмислює, структурує та інтерпретує дійсність. Картина світу розуміється як цілісна система уявлень про світ, що формується в процесі пізнання та відображає результати когнітивної діяльності людини.

У лінгвістиці картина світу постає як багатовимірний феномен, що поєднує:

- ✓ перцептивний досвід;
- ✓ когнітивні структури;
- ✓ культурні цінності;
- ✓ мовні засоби репрезентації знань.

Таким чином, картина світу є не дзеркальним відображенням реальності, а інтерпретаційною моделлю, сформованою у свідомості людини.

2. Картина світу як когнітивний конструкт

З позицій когнітивної лінгвістики картина світу трактується як результат концептуалізації та категоризації дійсності. Людина не сприймає світ безпосередньо, а осмислює його через систему концептів, категорій і схем, що закріплюються у свідомості та мові.

Ключовими характеристиками картини світу є:

- ✓ системність (взаємопов'язаність елементів);

- ✓ ієрархічність (наявність домінант і периферії);
- ✓ динамічність (здатність змінюватися під впливом досвіду);
- ✓ культурна зумовленість.

Мова відіграє роль основного механізму фіксації та трансляції картини світу, адже саме через мовні одиниці знання набувають соціально значущої форми.

3. Співвідношення концептуальної та мовної картин світу

Однією з ключових проблем когнітивної лінгвістики є співвідношення концептуальної та мовної картин світу.

Концептуальна картина світу – це система ментальних репрезентацій, що формується у свідомості людини внаслідок її взаємодії зі світом. Вона охоплює як вербалізовані, так і невербалізовані знання, зокрема образи, схеми, сценарії, емоційні оцінки.

Мовна картина світу – це частина концептуальної картини світу, зафіксована та структурована засобами конкретної мови. Вона відображає результати концептуалізації, що набули мовного оформлення.

Таким чином, концептуальна картина світу є ширшою за мовну, а мовна – її вербалізованим сегментом. Водночас саме мовна картина світу доступна для наукового аналізу, оскільки вона матеріалізована в мовних знаках.

4. Мовна картина світу як об'єкт лінгвістичного дослідження

Мовна картина світу формується історично й відображає колективний досвід мовної спільноти. Вона репрезентує спосіб бачення світу, характерний для певного етносу, культури чи соціальної групи.

До основних рис мовної картини світу належать:

- ✓ наявність специфічних концептів;
- ✓ національно-культурна маркованість значень;
- ✓ особливості категоризації реальності;
- ✓ стереотипність і символічність.

Мовна картина світу проявляється на різних рівнях мови – лексичному, фразеологічному, граматичному, текстовому. Особливу роль відіграють ключові слова культури, концепти-цінності та концепти-образи.

5. Типологія картин світу

У сучасному мовознавстві розрізняють кілька типів картин світу залежно від характеру пізнання та соціального досвіду.

5.1. Наївна картина світу

Наївна картина світу формується на основі повсякденного досвіду людини та не потребує спеціальної наукової підготовки. Вона характеризується образністю, емоційністю, антропоморфізмом і часто містить елементи міфологічного мислення.

Наївна картина світу активно відображається в:

- ✓ фразеології;
- ✓ прислів'ях і приказках;
- ✓ побутовій лексиці;
- ✓ метафоричних моделях.

Саме наївна картина світу є найбільш стабільною та стійкою до змін, оскільки закріплена у мовній традиції.

5.2. Наукова картина світу

Наукова картина світу формується в процесі спеціалізованого пізнання та базується на системі наукових понять, термінів і теорій.

Вона прагне до об'єктивності, логічної впорядкованості та точності.

На відміну від наївної, наукова картина світу:

- ✓ мінімізує образність;
- ✓ уникає суб'єктивних оцінок;
- ✓ спирається на формалізовані моделі.

У мовному плані наукова картина світу репрезентується через термінологічні системи, дефініції та спеціалізовані тексти.

5.3. Професійна картина світу

Професійна картина світу є різновидом наукової або напівнаукової картини світу, що формується в межах певної професійної діяльності. Вона відображає специфіку фахового досвіду, професійних цінностей і комунікативних практик.

Професійна картина світу характеризується:

- ✓ наявністю спеціальної лексики та жаргону;
- ✓ професійними метафорами;
- ✓ особливими способами категоризації явищ.

5.4. Міфологічна картина світу

Міфологічна картина світу є історично ранньою формою осмислення реальності, в основі якої лежить сакральне мислення. Вона характеризується персоніфікацією природних явищ, символізмом і циклічним сприйняттям часу.

Елементи міфологічної картини світу зберігаються у сучасній мові у вигляді: а) символів; б) архетипів; в) стійких образів.

6. Ідіоетнічна зумовленість картин світу

Однією з ключових ідей когнітивної лінгвістики є положення про ідіоетнічну специфіку картин світу. Кожна мовна спільнота формує власний спосіб концептуалізації дійсності, що залежить від історичних, географічних, соціальних і культурних чинників.

Ідіоетнічна своєрідність виявляється у:

- ✓ різному членуванні реальності;
- ✓ специфічних концептах;
- ✓ особливих метафоричних моделях.

Порівняльний аналіз мовних картин світу дозволяє виявити як універсальні, так і культурно специфічні риси людського пізнання.

7. Динаміка картин світу

Картина світу не є статичною. Вона змінюється під впливом:

1. соціокультурних трансформацій;

2. науково-технічного прогресу;
3. міжкультурних контактів.

Особливо інтенсивних змін зазнає мовна картина світу в умовах глобалізації, цифровізації та розвитку медіадискурсу. Водночас ядро наївної картини світу залишається відносно стабільним.

Отже, картина світу є складним когнітивно-культурним феноменом, що відображає спосіб осмислення дійсності людиною та мовною спільнотою. Співвідношення концептуальної та мовної картин світу дозволяє зрозуміти механізми вербалізації знань, а типологія картин світу – простежити різні рівні пізнання.

Для когнітивної лінгвістики дослідження картин світу має принципове значення, оскільки воно відкриває можливості аналізу мови як інструменту концептуалізації, категоризації та культурної інтерпретації світу.

Практичне завдання:

Завдання 1. Розгляньте подані нижче пари описів одного й того самого явища: 1. Визначте, який опис належить до **наївної**, а який – до **наукової** картини світу. Випишіть мовні засоби, що підтверджують ваш вибір (метафори, терміни, оцінна лексика). Поясніть, як у наївному описі проявляється *антропоморфізм* (надання людських якостей природі).

Пара А (Явище: Сонце):

- «Сонце – зоря, що є центром Сонячної системи, розжарена газова куля, яка випромінює енергію внаслідок термоядерних реакцій».

- «Сонечко встало, вмилося росою і почало лагідно зігрівати землю, проганяючи нічну птьму».

Пара Б (Явище: Вода):

- «Оксид водню (H_2O), прозора рідина без смаку й запаху, що є універсальним розчинником».

- «Водиця-целиця, що життя дає і всяку скверну змиває».

Завдання 2: Проаналізуйте подані фразеологізми з різних мов, що означають «дуже далеко» або «невідомо де».

Українська: «Куди макар телят не ганяв», «На кудикіні гори».

Англійська: «*In the middle of nowhere*» (посеред нікуди), «*Out in the boonies*» (у глушині/лісах).

Французька: «*Au diable vauvert*» (у зеленого диявола).

Питання для аналізу:

- Які образи (тварини, ландшафт, міфологічні істоти) використовуються для позначення простору в кожній мові?

- Як ці образи відображають історичний досвід народів (наприклад, роль скотарства в українській культурі чи лісових масивів в американській/філіппінській)?

- Чи є ці знання частиною *концептуальної* чи *мовної* картини світу? Обґрунтуйте.

Завдання 3: Уявіть ситуацію: комп'ютер перестав працювати. Проаналізуйте, як опишуть цю подію представники різних картин світу:

Користувач (наївна картина світу): «Мій комп здох / злетів / не хоче зі мною розмовляти».

Програміст (професійна картина світу): «Стався критичний еррор, впало ядро системи, потрібно ребутнути».

Питання для аналізу:

- Знайдіть у висловах «наївного» користувача ознаки метафоризації (персоніфікації).

- Знайдіть у висловах програміста спеціалізований жаргон та терміни.

- Поясніть, чому професійна картина світу вважається «напівнауковою»: де в ній межа між суворим терміном і метафоричним переосмисленням робочого процесу?

Самостійна робота: підготувати доповідь на тему «Наївна і наукова картини світу: відмінності».

Питання для самоконтроля:

1. Картина світу.
2. Наївна картина світу.
3. Наукова картина світу.
4. Концептуалізація світу .

Практичне завдання 3.

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ СВІТУ ТА ЇЇ РЕЗУЛЬТАТИ

Ключові поняття: концепт, гештальт, фрейм, скрипт, пропозиція. Загальні уявлення про позначені феномени. Їх порівняльний аналіз, характеристика існуючих теоретичних поглядів на кожний із них у зарубіжних та вітчизняних вчених-когнітивістів.

1. Сутність концептуалізації

Концептуалізація – це фундаментальний когнітивний процес, у ході якого людина:

- ✓ осмислює навколишню дійсність;
- ✓ структурує досвід;
- ✓ формує знання про світ.

Цей процес пов'язаний із:

- ✓ мисленням,
- ✓ сприйняттям,
- ✓ мовою як засобом фіксації знань.

Результатом концептуалізації є формування ментальних одиниць (структур знання), які забезпечують:

- ✓ збереження інформації;
- ✓ її обробку;
- ✓ передачу через мову.

Концептуалізація тісно пов'язана з **мовною картиною світу**, яка відображає спосіб, у який певна спільнота інтерпретує реальність.

2. Основні когнітивні структури як результати концептуалізації

2.1. Концепт

Концепт – це базова одиниця когнітивної свідомості, яка репрезентує знання про об'єкти, явища чи ситуації.

Основні характеристики: ментальна природа; узагальненість; багатовимірність; культурна зумовленість.

Структура концепту:

- **Ядро** – основне, найбільш стабільне значення.
- **Периферія** – асоціативні, емоційні, культурні компоненти.
- **Інтерпретаційне поле** – індивідуальні варіації розуміння.

Особливості: концепти можуть бути універсальними або культурно специфічними; вони вербалізуються через мовні одиниці, але не зводяться до них.

2.2. Гештальт

Гештальт – це цілісна структура сприйняття, яка організує досвід у завершені образи.

Ключові принципи: цілісність (whole); фігура і фон; структурованість сприйняття.

Основна **ідея**: людина сприймає не окремі елементи, а інтегровані образи.

У когнітивній лінгвістиці:

- ✓ гештальт пояснює образність значення;
- ✓ лежить в основі формування концептів;
- ✓ допомагає зрозуміти механізми метафоризації.

2.3. Фрейм

Фрейм – це структурована когнітивна модель знань про типову ситуацію.

Основні **рис**:

- ✓ ієрархічна структура;
- ✓ наявність слотів (позицій для інформації);
- ✓ типовість і стереотипність.

Приклад: фрейм «ресторан» включає: відвідувач, офіціант, меню, замовлення, оплата.

Функції фреймів:

- ✓ організація знань;
- ✓ інтерпретація нової інформації;
- ✓ заповнення прогалін у сприйнятті.

2.4. Скрипт

Скрипт – це динамічна модель фрейму, яка описує послідовність подій у часі.

Характеристики: сценарність; послідовність дій; типовість поведінки.

Приклад скрипту «відвідування ресторану»: 1. Вхід; 2. Замовлення; 3. Споживання їжі; 4. Оплата; 5. Вихід

Функції:

- ✓ прогнозування подій;
- ✓ інтерпретація поведінки;
- ✓ полегшення розуміння текстів і ситуацій.

2.5. Пропозиція

Пропозиція – це логіко-семантична структура, що відображає відношення між об'єктами дійсності.

Структура: **предикат** (дія/стан); **аргументи** (учасники ситуації).

Приклад: «Студент читає книгу»: предикат: читає; аргументи: студент, книга

Особливості: абстрактність; формалізованість; близькість до логічних моделей.

Функції:

- ✓ репрезентація знання;
- ✓ формування суджень;
- ✓ основа для семантичного аналізу.

3. Порівняльна характеристика когнітивних структур

1. **Концепт** – найбільш загальна одиниця знання.
2. **Гештальт** – цілісний образ, пов'язаний зі сприйняттям.
3. **Фрейм** – структурована схема знань.
4. **Скрипт** – динамічний сценарій дій.
5. **Пропозиція** – логічна модель відношень.

Ключові відмінності: рівень абстракції; ступінь структурованості; динамічність; функціональне призначення.

4. Теоретичні підходи до вивчення

4.1. Зарубіжна когнітивна традиція

✓ орієнтація на ментальні репрезентації;
✓ міждисциплінарність (лінгвістика, психологія, штучний інтелект);

✓ розробка моделей (фрейми, скрипти, пропозиції).

Основні риси: формалізація знання; когнітивне моделювання; універсалістський підхід.

4.2. Вітчизняна когнітивна школа робить: акцент на зв'язку мови і культури; дослідження концептів як носіїв національної свідомості; увага до семантики та дискурсу.

Особливості:

- ✓ культурологічна спрямованість;
- ✓ інтерпретаційний підхід;
- ✓ аналіз мовної картини світу.

5. Висновки

1. Концептуалізація є основою пізнавальної діяльності людини.

2. Її результати представлені різними типами когнітивних структур.

3. Кожна структура виконує специфічну функцію:

- концепт – узагальнює знання;
- гештальт – організує сприйняття;
- фрейм – структурує досвід;
- скрипт – моделює поведінку;
- пропозиція – формалізує знання.

4. Сукупність цих структур формує цілісну когнітивну модель світу.

5. Відмінності між теоретичними підходами зумовлені різними науковими традиціями та дослідницькими цілями.

Практичне завдання:

Завдання 1: Візьмемо фрейм «Іспит». Це статична мережа знань про те, що обов'язково має бути присутнім у цій ситуації. Визначте основні **слоти** (категорії) цього фрейму (наприклад: *Учасники, Місце, Інструменти, Результат*). Заповніть ці слоти

конкретними значеннями, характерними для сучасної вищої освіти. Подумайте: що станеться з фреймом, якщо один зі слотів буде порожнім (наприклад, відсутній викладач)? Як наша свідомість «добудовує» цю ситуацію?

Завдання 2: Розробіть скрипт «**Покупка кави в кав'ярні**». Опишіть послідовність кроків (сцен), які складають цей сценарій. Розпишіть ланцюжок дій від моменту входу до виходу з закладу. Виділіть «точки збою» скрипту (наприклад: *термінал не працює* або *немає альтернативного молока*). Поясніть, чому скрипти є важливими для мовлення (як вони допомагають нам розуміти фразу «Мені як зазвичай», не уточнюючи деталей?).

Завдання 3: Проаналізуйте концепт «**Успіх**» в українській мовній картині світу. Визначте **Ядро** концепту (лексичне значення, яке зрозуміле всім, словникове визначення). Опишіть **Периферію** (асоціації, які додалися останнім часом: гроші, самореалізація, ментальне здоров'я, кількість підписників). Опишіть **Інтерпретаційне поле** (як розуміння успіху відрізняється для студента, бізнесмена чи митця).

Самостійна робота: написати реферат на тему «Концепт як базова одиниця когнітивної лінгвістики».

Питання для самоконтроля:

1. Концептуалізація світу.
2. Концепт: основні різновиди.
3. Гештальт.
4. Фрейм.
5. Скрипт.
6. Пропозиція.

Практичне завдання 4.

КОГНІТИВНА СЕМАНТИКА

Ключові поняття: Категоризація. Історичний погляд на теорію категоризації від Аристотеля до теперішніх часів. Категоризація як результат таксономічної діяльності людини. Рівні категоризації: суперординатний, базовий, субординатний. Теорія фамільної схожості. Теорія прототипів.

1. Предмет і завдання когнітивної семантики

Когнітивна семантика — це напрям сучасної лінгвістики, який досліджує значення мовних одиниць як результат когнітивної діяльності людини.

На відміну від традиційної семантики, вона:

✓ розглядає значення не ізольовано, а у зв'язку з мисленням;

✓ трактує мову як інструмент концептуалізації світу;

✓ акцентує роль досвіду, культури та контексту.

Основні завдання:

✓ з'ясувати, як формується значення;

✓ дослідити механізми категоризації;

✓ описати структуру знання, закріпленого в мові.

2. Категоризація як базовий механізм пізнання

2.1. Сутність категоризації

Категоризація – це процес класифікації об'єктів і явищ дійсності шляхом об'єднання їх у групи (категорії) на основі спільних рис.

Це один із фундаментальних когнітивних процесів, який: забезпечує впорядкування знань; дозволяє орієнтуватися в навколишньому світі; оптимізує обробку інформації.

Людина не сприймає кожен об'єкт як унікальний – вона співвідносить його з уже відомими категоріями.

Категоризація є наслідком **таксономічної діяльності людини**, тобто:

- ✓ побудови систем класифікації;
- ✓ організації знань у вигляді ієрархій.

Таксономія передбачає:

- ✓ розподіл об'єктів на класи;
- ✓ встановлення відношень «рід – вид»;
- ✓ створення структурованих систем знання.

У результаті формується ієрархічна модель світу: від загального → до конкретного.

3. Історичний розвиток теорії категоризації

3.1. Класична (аристотелівська) модель

У традиції Аристотель категорії розглядалися як чітко визначені класи.

Основні положення:

- ✓ категорія має набір **необхідних і достатніх ознак**;
- ✓ усі члени категорії рівноправні;
- ✓ межі категорій чіткі;
- ✓ належність до категорії є бінарною (так/ні).

Недоліки моделі:

- ✓ не враховує варіативність;
- ✓ ігнорує роль досвіду;
- ✓ не пояснює «типовість» об'єктів.

3.2. Перехід до некласичних підходів

У ХХ ст. класична модель зазнала критики:

- ✓ виявлено, що категорії мають нечіткі межі;
- ✓ члени категорій відрізняються за ступенем типовості;
- ✓ значення залежить від контексту.

Це привело до формування когнітивного підходу.

4. Рівні категоризації

Категорії організовані у вигляді ієрархії:

4.1. Суперординатний рівень – найвищий ступінь узагальнення.

Приклади: «тварина», «транспорт».

Характеристики: абстрактність; мінімум конкретних ознак; менш уживаний у повсякденному мовленні.

4.2. Базовий рівень - центральний рівень категоризації.

Приклади: «собака», «машина», «стілець».

Особливості: когнітивно найзручніший; найчастіше використовується; забезпечує оптимальний баланс узагальнення і конкретності; пов'язаний із безпосереднім досвідом.

4.3. Субординатний рівень – найнижчий рівень.

Приклади: «лабрадор», «електромобіль Tesla».

Характеристики: висока деталізація; спеціалізованість; обмежене використання.

5. Теорія фамільної схожості

Ідея, запропонована Людвіг Вітгенштайн, стала альтернативою класичній моделі.

Сутність теорії: члени категорії об'єднуються не однією спільною ознакою; вони мають **перекривні подібності**.

Основна метафора: як члени сім'ї:

- хтось має спільні риси з одним,
- хтось – з іншим,
- але немає риси, спільної для всіх.

Основні положення: категорії мають **мережеву структуру**; межі категорій нечіткі; належність до категорії градуальна (ступенева).

Значення теорії: пояснює гнучкість мислення; відображає реальні когнітивні процеси; закладає основу для теорії прототипів.

6. Теорія прототипів

Сутність: Теорія прототипів (розроблена Елеонор Рош) пояснює категоризацію через поняття типовості. **Прототип** – це:

1. найхарактерніший представник категорії;
2. когнітивний еталон.

Основні положення: категорії мають **центр і периферію**; члени категорії відрізняються за ступенем типовості; межі категорій нечіткі; категоризація базується на подібності до прототипу.

Приклад: категорія «птах»: 1. центр: горобець, голуб; 2. периферія: страус, пінгвін.

Значення теорії:

1. пояснює:
 - варіативність значень;
 - нечіткість категорій;
 - роль досвіду в пізнанні;
2. є основою сучасної когнітивної семантики.

7. Висновки.

1. Когнітивна семантика розглядає значення як результат пізнання.

2. Категоризація є центральним механізмом формування значення.

3. Історичний розвиток показує перехід: від жорстких логічних моделей → до гнучких когнітивних.

4. Рівні категоризації демонструють ієрархічну структуру знання.

5. Теорії фамільної схожості та прототипів: відображають реальні процеси мислення; пояснюють гнучкість і варіативність мови.

Практичне завдання:

Завдання 1. Обрати 1 категорію (наприклад: «транспорт», «їжа», «одяг», «птахи») і:

1. визначити її **суперординатний, базовий і субординатний рівні**;

2. навести по 3–5 прикладів для кожного рівня;

3. пояснити, чому саме базовий рівень є найбільш «природним».

Завдання 2. Оберіть категорію (наприклад: «фрукти», «меблі», «іграшки»). Визначте: прототип категорії і периферійні елементи. Обґрунтуйте вибір (за ознаками типовості, частотності, досвіду).

Завдання 3. Наведіть приклад категорії, де: немає однієї спільної ознаки для всіх членів; елементи пов'язані через часткові подібності. Опишіть ці зв'язки.

Завдання 4. Порівняйте: класичну модель категоризації (за Арістотель) і сучасну (теорія прототипів, Елеонор Рош) за наступними критеріями: структура категорії; межі; роль ознак; тип членства.

Завдання 5. Візьміть 3 – 5 слів (наприклад: «птах», «гра», «меблі»). Покажіть:

1. як вони реалізують категоризацію;
2. які прототипи можуть стояти за ними;
3. чи є нечіткість меж.

Самостійна робота:

Завдання 1. Підготуйте коротке повідомлення (1 – 2 сторінки): від Арістотель до сучасних когнітивних підходів; основні етапи розвитку; ключові відмінності.

Завдання 2. Розкрийте концепцію Людвіг Вітгенштайн; наведіть власні приклади; поясніть значення цієї теорії для лінгвістики.

Завдання 3. Проаналізуйте підхід Елеонор Рош; наведіть приклади категорій із чітким і нечітким прототипом; поясніть роль досвіду у формуванні прототипів.

Завдання 4. Дослідіть приклади з повсякденної мови; визначте рівні категоризації; поясніть їхню функцію.

Питання для самоконтроля:

1. Когнітивна семантика.
2. Категоризація: класичний підхід
3. Теорія прототипів.
4. Наведіть приклад категорії з нечіткими межами.
5. Визначте прототип для категорії «птах».
6. Побудуйте ієрархію категорії «транспорт».
7. Наведіть приклад фамільної схожості у мові.

Практичне завдання 5.

ТЕОРІЯ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ МЕТАФОРИ

Ключові поняття: Різниця між мовною (стилістичною) і концептуальною метафорою. Домен джерела і домен цілі концептуальної метафори. Тілесність емпіричного досвіду як підстава метафоризації. Орієнтаційні, контейнерні, онтологічні, будівельні метафори.

1. Вступ: місце метафори в когнітивній лінгвістиці

Теорія концептуальної метафори є одним із ключових напрямів сучасної когнітивної лінгвістики. Її фундамент був закладений у працях Джордж Лакофф та Марк Джонсон.

Основна ідея полягає в тому, що:

- метафора — це не лише мовний прийом;
- вона є **базовим механізмом мислення**;
- через метафору людина осмислює абстрактні поняття.

Таким чином, мова лише відображає глибинні когнітивні процеси.

2. Розмежування мовної та концептуальної метафори

2.1. Мовна (стилістична) метафора

У традиційній лінгвістиці метафора розглядалася як: художній засіб; засіб виразності; елемент стилю.

Особливості: індивідуальність; контекстуальність; емоційно-експресивна функція.

2.2. Концептуальна метафора

У когнітивній парадигмі метафора – це: системна когнітивна модель; спосіб організації мислення; механізм концептуалізації.

Ключові риси: регулярність; універсальність; закріпленість у свідомості.

Приклад: концептуальна модель: **ЧАС – ГРОШІ**. Мовні реалізації: «витрачати час»; «економити час»; «інвестувати час».

Висновок:

- ✓ мовна метафора – це поверхнєве відображення;
- ✓ концептуальна – глибинна структура мислення.
- ✓

3. Структура концептуальної метафори

Концептуальна метафора будується на взаємодії двох доменів:

3.1. *Домен джерела (source domain):* конкретна, фізично пережита сфера досвіду; добре структурована; слугує основою для перенесення значення.

Приклади: рух; простір; війна; гроші.

3.2. *Домен цілі (target domain):* абстрактна сфера; менш зрозуміла; потребує концептуалізації.

Приклади: час; любов; мислення; емоції.

3.3. *Механізм проєкції*

- ✓ відбувається **часткове перенесення (mapping):**
 - структури домену джерела → на домен цілі;
 - ✓ перенос є вибіркоким;
 - ✓ формується система відповідностей.
 - ✓

4. Тілесність (ембодимент) як основа метафори

Одна з ключових ідей теорії — принцип **втіленості досвіду**.

Сутність: мислення базується на тілесному досвіді; сенсорні та моторні взаємодії формують абстрактні поняття; когніція є невіддільною від фізичного існування людини.

Приклади тілесно зумовлених метафор:

- ✓ «вгору» = позитив (стояти прямо, підніматися);
- ✓ «вниз» = негатив (падіння, слабкість);
- ✓ «тепло» = близькість (фізичний досвід тепла).

Значення: пояснює універсальність багатьох метафор; демонструє зв'язок між тілом і мисленням; підкреслює роль досвіду у формуванні значення.

5. Основні типи концептуальних метафор

5.1. Орієнтаційні метафори

Базуються на просторових координатах:

- вгору / вниз;
- вперед / назад;
- центр / периферія.

Приклади: «підняти настрій»; «впасти духом».

Функція: організація емоцій і станів через простір.

5.2. Контейнерні метафори

Осмислення явищ як об'єктів із межами.

Структура: внутрішній простір; межа; зовнішній простір.

Приклади: «у проблемі»; «вийти зі стану»; «в любові».

Функція: структурування абстрактних станів.

5.3. Онтологічні метафори

Абстрактні явища розглядаються як: об'єкти; субстанції; істоти.

Приклади: «страх охопив»; «думка народилася»; «час іде».

Функція:

- ✓ дозволяють «матеріалізувати» абстрактні поняття;
- ✓ роблять їх доступними для мислення.

5.4. Структурні (будівельні) метафори

Одна концептуальна сфера системно описується через іншу.

Класичний приклад: АРГУМЕНТАЦІЯ – ЦЕ ВІЙНА.

Мовні прояви:

- ✓ «захищати позицію»;
- ✓ «атакувати аргументи»;
- ✓ «виграти суперечку».

Особливості: високий рівень структурованості; системність відповідностей.

6. Значення теорії концептуальної метафори

- ✓ змінює розуміння природи мови;
- ✓ демонструє: нерозривний зв'язок мови і мислення; роль досвіду в семантиці;
- ✓ пояснює: абстрактне мислення; культурні відмінності; універсальні когнітивні механізми.

7. Висновки

1. Метафора – це не лише мовний засіб, а когнітивний механізм.
2. Концептуальні метафори структурують мислення.
3. Вони базуються на взаємодії доменів: джерела; цілі.
4. Основою метафоризації є тілесний досвід.
5. Існують різні типи метафор: орієнтаційні; контейнерні; онтологічні; структурні.
6. Теорія концептуальної метафори є ключем до розуміння: мовної семантики; когнітивних процесів; культурних моделей світу.

Практичне завдання:

Завдання 1. Прочитайте наведені вислови та: визначте концептуальну метафору; встановіть домен джерела і домен цілі. Приклади: «він розтрачує свій час»; «вона на піку кар'єри»; «я застряг у проблемах»

Завдання 2. Визначте, чи це мовна (стилістична) чи концептуальна метафора; обґрунтуйте відповідь. Приклади: «золоте серце», «витрачати час», «атакувати аргументи»

Завдання 3. Оберіть одну концептуальну метафору (наприклад: «ЖИТТЯ – ШЛЯХ») і: визначте домен джерела; визначте домен цілі; опишіть відповідності (mapping); наведіть 5 мовних реалізацій.

Завдання 4. Класифікуйте наведені приклади за типами: орієнтаційні; контейнерні; онтологічні; структурні. Приклади: «впасти з депресію», «впасти духом», «час іде», «захищати позицію»

Завдання 5. Наведіть 3 приклади метафор, що базуються на тілесному досвіді. Поясніть, який саме досвід лежить в їх основі (просторовий, сенсорний, моторний).

Завдання 6. Візьміть короткий текст (публіцистичний або художній). Знайдіть 3 – 5 метафор. Визначте: концептуальні моделі; тип метафор; функцію в тексті.

Самостійна робота:

Завдання 1. Підготуйте коротке повідомлення: основні положення теорії; внесок Джордж Лакофф і Марк Джонсон; роль метафори в мисленні.

Завдання 2. Розкрийте поняття ембодименту; наведіть приклади; поясніть, як тіло впливає на мислення.

Завдання 3. Охарактеризуйте: орієнтаційні; контейнерні; онтологічні; структурні метафори. Наведіть власні приклади.

Завдання 4. Зберіть 10 прикладів із повсякденного мовлення; визначте концептуальні моделі; поясніть їх значення.

Питання для самоконтроля:

1. Що таке концептуальна метафора?
2. Чим вона відрізняється від мовної (стилістичної)?
3. Яка роль метафори в когнітивній лінгвістиці?
4. Що таке домен джерела і домен цілі?
5. У чому полягає механізм проєкції (mapping)?
6. Чому метафора вважається механізмом мислення?
7. Яку роль відіграє тілесний досвід у метафоризації?
8. Чому концептуальні метафори мають системний характер?
9. Як метафори впливають на сприйняття реальності? Наведіть приклад метафори типу «ЧАС – ГРОШ».
10. Як концептуальна метафора пов'язана з мовою і мисленням?
11. Чому ця теорія є важливою для сучасної лінгвістики?
12. Як метафора відображає культурні особливості?

Практичне завдання 6.

КОГНІТИВНА ГРАМАТИКА

Ключові поняття: Загальне вчення про частини мови в аспекті сприйняття світу: іменні, дієслівні, прикметникові слова як першоджерело частиномовного поділу вербального означування світу. Поняття онтологічного часу і граматичного часу в мові. Умовність граматичної категорії роду. Однина, множина і незліченність об'єктів у дзеркалі граматичних категорій числа і означеного/неозначеного артиклю.

1. Загальна характеристика когнітивної граматики

Когнітивна граматика – це напрям у сучасній лінгвістиці, який розглядає граматику як частину загальної когнітивної системи людини.

Її ключові положення пов'язані з ідеями Рональд Ленекер, який доводив, що:

- ✓ граматика не є автономною системою;
- ✓ вона безпосередньо пов'язана з мисленням і сприйняттям;
- ✓ граматичні категорії відображають способи концептуалізації світу.

Основний принцип: граматика – це не набір правил, а система значень.

2. Частини мови як відображення сприйняття світу

2.1. Загальне положення: у когнітивній граматиці частини мови розглядаються як: результат концептуалізації реальності; відображення різних способів осмислення світу.

2.2. Іменні слова (іменники)

- ✓ Позначають **сутності (entities)**.
- ✓ Відображають статичне сприйняття світу.

✓ Концептуалізують об'єкти як: окремі; стабільні; відносно незалежні.

Приклад: «дерево», «людина», «місто».

2.3. Дієслівні слова (дієслова)

- ✓ Позначають **процеси, дії, стани**.
- ✓ Відображають динамічний аспект реальності.
- ✓ Концептуалізують: зміну; рух; взаємодію.

Приклад: «йти», «думати», «відчувати».

2.4. Прикметникові слова (прикметники)

- ✓ Позначають **властивості та характеристики**.
- ✓ Відображають спосіб оцінки об'єктів.
- ✓ Концептуалізують: якісні ознаки; відносні характеристики.

Приклад: «великий», «теплий», «важливий».

Висновок: Частина мови виникають як різні способи:

- ✓ структурування досвіду;
- ✓ репрезентації світу в мові.

3. Онтологічний і граматичний час

3.1. Онтологічний час:

- ✓ Це **реальний час існування подій у світі**.
- ✓ Характеризується: об'єктивністю; безперервністю; незалежністю від мови.

3.2. Граматичний час:

- ✓ Це **мовна категорія**, яка відображає час подій.
 - ✓ Є результатом інтерпретації реальності.
- Особливості:** не завжди збігається з реальним часом; залежить від точки зору мовця; може передавати: минуле; теперішнє; майбутнє.

3.3. Співвідношення:

- ✓ граматичний час — це **модель онтологічного часу**;
- ✓ мова не копіює реальність, а інтерпретує її;

✓ один і той самий факт може бути представлений різними граматичними засобами.

4. Умовність граматичної категорії роду

4.1. Сутність категорії

✓ Рід – це граматична категорія, яка: класифікує іменники та узгоджує слова між собою.

4.2. Умовність роду:

✓ Рід часто **не має прямого зв'язку з реальністю.**

✓ Є результатом мовної традиції, а не об'єктивних властивостей.

Приклади: «стіл» – чоловічий рід; «книга» – жіночий рід; «сонце» – середній рід.

4.3. Когнітивне пояснення: рід – це спосіб: категоризації та структуризації мовного досвіду; він може відображати культурні уявлення, але не є універсальним.

5. Категорія числа і означеності

5.1. Однина і множина: відображають кількісну характеристику об'єктів.

Однина: один об'єкт; концептуалізація як єдності.

Множина: більше одного; концептуалізація як множинності.

5.2. Незліченність: деякі об'єкти не піддаються підрахунку: «вода»; «пісок»; «інформація».

Особливість: сприймаються як маса, а не як окремі одиниці; відображають інший тип концептуалізації.

5.3. Означеність / неозначеність – категорія, яка відображає: відомість / невідомість об'єкта; конкретність / узагальненість.

Означеність: об'єкт відомий та конкретизований.

Неозначеність: об'єкт новий або невідомий та узагальнений.

5.4. *Когнітивний аспект:* ці категорії відображають – спосіб фокусування уваги; ступінь знання про об'єкт; спосіб представлення інформації.

6. Висновки

1. Когнітивна граматику розглядає граматику як частину мислення.

2. Частини мови відображають різні способи сприйняття світу:

- іменники – сутності;
- дієслова – процеси;
- прикметники – властивості.

3. Граматичні категорії є інтерпретацією реальності, а не її копією.

4. Час у мові – це модель реального часу.

5. Рід є умовною категорією, що не завжди має об'єктивну основу.

6. Категорії числа і означеності відображають способи концептуалізації об'єктів.

Практичне завдання:

Завдання 1: Порівняйте назви небесних світил у різних мовах:

Українська: Місяць (ч.р.), Сонце (с.р.).

Німецька: *der Mond* (Місяць — ч.р.), *die Sonne* (Сонце — ж.р.).

Французька: *la Lune* (Місяць — ж.р.), *le Soleil* (Сонце — ч.р.).

Завдання 2: Проаналізуйте, як змінюється концептуалізація об'єкта залежно від граматичного оформлення. Поясніть, чому слова «вода», «цукор», «пісок» зазвичай не мають форми множини. Що ми маємо на увазі, коли кажемо «мінеральні **води**»? Як категорія означеності (в

мовах, де є артиклі) або контекстуальна конкретизація (в українській) допомагає сфокусувати увагу на об'єкті?

- «*Насип мені піску*» (незліченність/маса) vs «*Я знайшов піщинку*» (однина/дискретність).

- «*Я люблю яблука*» (узагальнена множина) vs «*Дай мені одне яблуко*» (конкретна однина).

Запитання для аналізу:

- Чи впливає граматичний рід на те, як ми персоніфікуємо ці об'єкти в поезії чи казках?

- Наведіть приклад, коли граматичний рід слова в українській мові абсолютно не збігається з фізичними властивостями об'єкта.

- Чому категорію роду вважають інструментом *категоризації мовного досвіду*, а не дзеркалом природи?

Самостійна робота:

Завдання 1: Напишіть коротке есе (1-2 сторінки), спираючись на тезу лекції: «*Граматичний час — це результат інтерпретації реальності*». Наведіть приклади, коли ми використовуємо **теперішній час для майбутнього** (напр.: «*Завтра я йду в кіно*») або **минулий час для прохання** (напр.: «*Я хотів би запитати...*»). Поясніть, як точка зору мовця («теперішнє») стає центром, від якого розбудовується вся граматична система часу.

Завдання 2: Оберіть три прикметники, що позначають суб'єктивну оцінку (напр.: *високий, теплий, важкий*). Визначте, відносно чого (якого еталона) вони концептуалізують властивість. (Наприклад: що таке «високий» для дитини і для дорослого?). Зробіть висновок: чому прикметники вважаються засобом *інтерпретації*, а не просто позначенням ознаки?

Завдання 3: Створіть ментальну карту або таблицю, де порівняйте три основні «першоджерела» частиномовної системи: **Іменник** (Сутність, Статика, Простір); **Дієслово** (Процес, Динаміка, Час); **Прикметник** (Властивість, Оцінка, Інтерпретація). До кожної категорії додайте по 3 власні приклади метафоричного вживання (напр., дієслово в ролі

іменника: «*їхнє життя*» — як ми концептуалізуємо потік життя як завершений об'єкт?).

Питання для самоконтроля:

1. Когнітивна граматика
2. Когнітивна прагматика
3. Когнітивна семантика

Практичне завдання 7.

ПРИНЦИПИ КОГНІТИВНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ МОВИ ТА МОВЛЕННЯ

Ключові поняття: Вербалізація концепту і її етапи та складові одиниці. Особливості виокремлення концепту літературного твору.

1. Когнітивна лінгвістика як підхід до дослідження мови

Когнітивна лінгвістика розглядає мову не як автономну систему знаків, а як частину загальної когнітивної діяльності людини.

Основні принципи:

✓ **Антропоцентризм:** мова описується через людину як носія свідомості.

✓ **Концептуалізація світу:** мова відображає способи осмислення дійсності.

✓ **Інтеграція мови та мислення:** мовні структури пов'язані з когнітивними структурами.

✓ **Динамічність значення:** значення не фіксоване, а контекстуально змінне.

✓ **Культурна зумовленість концептів:** мова відображає національно-культурний досвід.

2. Поняття концепту

Концепт – це ментальна одиниця, що репрезентує знання про об'єкти, явища, події, емоції та абстракції.

Структура концепту:

✓ **поняттєвий (логічний) компонент** – раціональне знання;

✓ **образний компонент** – асоціації, метафори, уявлення;

✓ **ціннісний компонент** – оцінка, емоційне ставлення.

3. ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ

Вербалізація концепту – це процес мовного вираження ментального змісту через мовні засоби.

Основні етапи вербалізації:

1. Ментальне формування концепту: накопичення досвіду; формування образу явища у свідомості; узагальнення знань.

2. Концептуалізація: структуризація знань; виділення суттєвих ознак; формування ядра та периферії концепту.

3. Лексикалізація: добір мовних засобів; закріплення концепту у слові/виразі; формування номінацій (назв).

4. Дискурсивна реалізація: актуалізація концепту в мовленні; розгортання в тексті; взаємодія з контекстом.

4. Складові одиниці вербалізації концепту: вербалізація здійснюється через різні мовні рівні:

✓ **Лексичний рівень:** слова-номінанти концепту; синоніми, антоніми; метафори та фразеологізми.

✓ **Фразеологічний рівень:** стійкі вирази; образні конструкції; культурно марковані одиниці.

✓ **Синтаксичний рівень:** речення як реалізація концептуальної структури; моделі предикації; текстові зв'язки.

✓ **Текстовий рівень:** концепт як тема тексту; повторювані мотиви; смислові домінанти.

✓ **Концепт літературного твору** – це складна смислова структура, що відображає авторське бачення світу.

Його особливості:

✓ **Багатшаровість:** буквальный (сюжетний) рівень; символічний рівень; філософський рівень.

✓ **Авторська індивідуальність:** концепт формується через стиль автора; залежить від світогляду письменника.

✓ **Інтерпретаційність:** один твір може породжувати кілька концептуальних прочитань; значення відкриті для читача.

✓ **Образність як основа:** концепт реалізується через художні образи; метафори та символи є ключовими засобами.

✓ **Текстова цілісність:** усі елементи твору підпорядковані домінантному концепту; повторювані мотиви формують концептуальне ядро.

✓ **Як виокремлюється концепт літературного твору**

Аналіз концепту твору відбувається через:

1. Аналіз ключових лексем

- повторювані слова;
- тематичні поля.

2. Виявлення образної системи

- центральні образи;
- символи;
- метафоричні структури.

3. Аналіз сюжету

- конфлікти;
- розвиток подій як реалізація ідеї.

4. Аналіз авторських оцінок

- модальність тексту;
- емоційно-оцінні маркери.

5. Інтерпретаційне узагальнення

- формулювання концептуальної ідеї твору;
- виділення ядра смислу.

4. Висновок

Вербалізація концепту є складним процесом переходу від ментальної структури до мовної реалізації. У літературному тексті концепт набуває художньої форми, стає багаторівневим і відкритим до інтерпретації. Аналіз концепту дозволяє виявити глибинні смисли тексту та авторську модель світу.

Практичне завдання:

Завдання 1. а) Проаналізуйте поданий фрагмент художнього тексту (або обраний самостійно). Визначте **ключовий концепт** тексту (наприклад: *любов, свобода, смерть, час, війна*). б) Виділіть **лексичні засоби його вербалізації**: повторювані слова; ключові номінації; метафори та символи. Охарактеризуйте: ядро концепту; периферійні смисли. в) Визначте **ціннісний компонент** концепту (позитивний / негативний / амбівалентний).

Завдання 2. Створіть когнітивну модель концепту (на вибір): а) «Дім»; б) «Свобода»; в) «Час»; г) «Любов». В моделі

визначте: - поняттєве ядро; -образні асоціації; - оцінні характеристики; - можливі мовні вербалізації (слова, фразеологізми, метафори).

Завдання 3. Порівняйте вербалізацію одного концепту в: а) художньому тексті; б) публіцистичному тексті; в) розмовному мовленні. Визначте: - спільні риси; - відмінності; - ступінь образності.

Самостійна робота:

Завдання 1. Опрацюйте теоретичні джерела з когнітивної лінгвістики та выпишіть: 5 визначень поняття «концепт»; 3 підходи до його структури.

Завдання 2. Складіть міні-есе (1–1,5 сторінки): «Як мова відображає мислення людини?» У тексті обов'язково використайте: поняття концепту; приклад вербалізації; приклад з художньої літератури.

Завдання 3. Підберіть приклад художнього тексту (вірш або уривок прози) і: визначте його основний концепт; опишіть 3 способи його мовної реалізації.

Питання для самоконтроля:

1. Вербалізація концепту
2. Основні напрями лінгвоконцептології
3. Міфологічна картина світу
4. Професійна картина світу
5. Номінативне поле концепту

Практичне завдання 8.

ПРИНЦИПИ І МЕТОДИ НАУКОВОЇ РОБОТИ

Ключові поняття: Метод лінгвістичного спостереження, таксономічного розподілу, опису і узагальнення отриманого матеріалу дослідження. Поняття про повну та часткову вибірку матеріалу. Кількісні методи в лінгвістиці. Поняття академічної доброчесності в науковому і юридично-правовому аспектах.

1. Загальні принципи наукового лінгвістичного дослідження

Наукова робота в лінгвістиці базується на таких принципах:

- ✓ **об'єктивність** – опора на фактичний мовний матеріал;
- ✓ **системність** – розгляд мовних явищ як частини структури мови;
- ✓ **емпіричність** – аналіз реальних текстів і мовлення;
- ✓ **відтворюваність** – можливість повторення результатів іншими дослідниками;
- ✓ **наукова аргументованість** –логічне обґрунтування висновків.

2. Метод лінгвістичного спостереження

✓ **Сутність методу:** це первинний етап дослідження, що полягає у фіксації мовних явищ у природному мовленні або текстах без їх попередньої інтерпретації

✓ **Характерні ознаки:** неінтервенційний характер (дослідник не змінює матеріал); орієнтація на реальне вживання мови; накопичення фактичного матеріалу.

✓ **Завдання методу:** виявлення мовних одиниць; фіксація повторюваних структур; підготовка матеріалу для подальшого аналізу.

3. Метод таксономічного розподілу

✓ **Сутність:** полягає у систематизації мовного матеріалу шляхом його поділу на класи, групи або категорії за певними ознаками.

✓ **Основні етапи:** 1) виділення ознак класифікації; 2) групування мовних одиниць; 3) побудова ієрархічної структури (таксономії).

✓ **Приклади:** поділ лексики на тематичні групи; класифікація метафор за типами; групування концептів за семантичними полями.

✓ **Значення:** цей метод дозволяє побачити **структуру мовного явища** та його внутрішню організацію.

4. Метод опису і узагальнення

4.1. *Описовий метод* передбачає: детальну фіксацію мовних фактів; характеристику їхніх властивостей; пояснення функцій у мовленні.

4.2. *Метод узагальнення* полягає у: виділенні спільних рис мовних явищ; формулюванні загальних закономірностей; побудові теоретичних висновків.

4.3. *Поєднання методів:* опис → аналіз → узагальнення → теоретична модель.

5. Поняття вибірки матеріалу

✓ **Повна вибірка:** це аналіз **усього доступного мовного матеріалу** з певного корпусу.

✓ **Переваги:** максимальна точність; повнота даних.

✓ **Недоліки:** велика трудомісткість; обмежена застосовність у великих корпусах.

✓ **Часткова вибірка:** це аналіз **лише частини матеріалу**, яка репрезентує весь масив

✓ **Типи часткової вибірки:** випадкова; цілеспрямована (за критеріями); стратифікована (за рівнями або групами).

✓ **Переваги:** економія часу; можливість роботи з великими текстовими масивами.

6. Кількісні методи в лінгвістиці

Кількісні методи передбачають **вимірювання мовних явищ у числових показниках.**

✓ **Основні інструменти:** підрахунок частотності слів і конструкцій; статистичний аналіз; відсоткові співвідношення; кореляційний аналіз.

✓ **Приклади застосування:** частота вживання концептуальних одиниць; кількість метафор у тексті; порівняння стилів різних авторів.

✓ **Значення:** кількісні методи забезпечують **об'єктивність і доказовість результатів.**

7. Академічна доброчесність

✓ **Поняття:** академічна доброчесність – це система етичних принципів, що регулюють наукову діяльність і навчання.

✓ **Науковий аспект** передбачає: 1) самостійність дослідження; 2) коректне цитування джерел; 3) відсутність плагіату; 4) чесність у представленні результатів.

✓ **Юридично-правовий аспект:** регулюється законами та внутрішніми нормативними документами

✓ **Порушення включають:** плагіат; фальсифікацію даних; списування; самоплагіат, використання ШІ.

✓ **Наслідки:** академічні санкції; анулювання результатів; юридична відповідальність у серйозних випадках, відрахування із ЗВО або ж звільнення.

8. Висновок

Методи наукової роботи в лінгвістиці формують послідовний процес дослідження: від спостереження мовного матеріалу до його систематизації, опису, узагальнення та кількісного аналізу. Важливим етичним фундаментом усієї

наукової діяльності є академічна добросесність, яка гарантує достовірність і наукову цінність результатів.

Практичне завдання:

Завдання 1. Оберіть невеликий текст (10–15 речень) художнього, публіцистичного або наукового стилю. Випишіть мовні одиниці, які стосуються обраної теми дослідження (наприклад, концепт, метафори, терміни). Опишіть, які мовні явища ви зафіксували без інтерпретації. Зробіть короткий висновок: які мовні особливості найчастіше повторюються.

Завдання 2. На основі зібраного матеріалу: виділіть 2–3 критерії класифікації (наприклад: семантика, функція, форма); розподіліть мовні одиниці на групи; побудуйте просту таксономічну схему (ієрархію або таблицю).

Завдання 3. Опишіть кожну виділену групу мовних одиниць. Визначте спільні риси між групами. Зробіть узагальнення: які закономірності ви виявили; що є домінантною характеристикою матеріалу.

Завдання 4. Підрахуйте: кількість ключових мовних одиниць; частоту повторюваних слів або конструкцій. Подайте результати у вигляді: таблиці або списку; короткого статистичного висновку (2–3 речення).

Завдання 5. Проаналізуйте власну роботу і дайте відповіді: Чи використовували ви зовнішні джерела? Як ви оформлювали запозичення (якщо були)? Чи є у вашій роботі власні формулювання? Які ризики плагіату існують у такій роботі?

Самостійна робота:

Завдання 1. Опрацюйте наукові джерела і складіть конспект: - метод лінгвістичного спостереження; - метод таксономічного аналізу; - описовий та узагальнювальний методи; - кількісні методи в лінгвістиці.

Завдання 2. Оберіть тему: «Мовні засоби вираження емоцій»; «Лексика концепту ЧАС»; «Метафори у публіцистичному тексті». Виконайте: 1) збір матеріалу (10–20 прикладів); 2) класифікацію (таксономія); 3) опис результатів; 4) кількісний підрахунок; 5) загальнення (5–7 речень).

Завдання 3. Напишіть коротке есе (1 сторінка): «**Чому академічна доброчесність є основою наукового дослідження?**» У тексті обов'язково розкрийте: - науковий аспект; - юридичний аспект; - приклади порушень і наслідків.

Завдання 4. Дайте короткі відповіді: 1) Який метод був найскладнішим для виконання? 2) Який метод дав найінформативніші результати? 3) Що нового ви дізналися про наукове дослідження мови? 4) Чи вдалося уникнути суб'єктивності?

Питання для самоконтроля:

1. Когнітивні дослідження тексту
2. Лінгвістичні методи дослідження
3. Загальнонаукові методи дослідження
4. Типи наукових публікацій
5. Дотримання академічної доброчесності
6. Стандарти цитування та оформлення списку літератури

СИСТЕМА КОНТРОЛЮ ТА ОЦІНЮВАННЯ

У ході поточного контролю здобувач може отримати максимальну оцінку (100 балів) за кожну тему змістового модуля. Загальна оцінка з навчальної дисципліни – це є середнє арифметичне суми балів за поточний контроль. Здобувач вищої освіти одержує підсумкову оцінку, якщо за результатами поточного контролю він набрав за кожну тему 60 і більше балів.

Якщо за результатами поточного контролю здобувач набрав менше 60 балів, або якщо він набрав 60 і більше балів, проте хоче поліпшити свій підсумковий результат, він повинен виконати залікове завдання (див. Перелік питань для поточного контролю) і з урахуванням його результатів одержати відповідну кількість залікових балів із дисципліни.

Поточний контроль								Загальна оцінка
Змістовий модуль №1								
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	100

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Колегаєва І. М. Академічна доброчесність: лінгво-комунікативний ракурс. *Актуальні питання лінгвістики та методології викладання іноземних мов*: Зб. Матеріалів VIII міжнародної наук.-практ.конф., присвяченої пам'яті докт.пед.наук, проф. В. Л.Скалкіна (12 квітня 2022р.) Одеса : ОНУ ім.І.Мечникова, 2022. С.56-59.

2. Бігунова Н. О. Позитивна оцінка: від конітивного судження до комунікативного висловлювання: монографія / Н. О. Бігунова. Одеса : КП ОМД, 2017. 580 с.

3. Гармаш О. Л. Англomовні морфологізовані концепти: фрактальна параметризація. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2015. 360 с.

4. Загнітко А. Сучасний лінгвістичний словник. Вінниця : «ТВОРИ». 2020.

5. Мартинюк А. П. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики /Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011.

6. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя : Прем'єр.

7. Потапенко С. І. Вступ до когнітивної лінгвістики. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2013. 132с.

8. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006.

Додаткова

9. Загнітко А. Мовний простір граматики. Вінниця: Тов. «ТВОРИ», 2018. 448с.

10. Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни. Донецьк: ДонНУ, 2012. 388с.

11. Колесник О.С. Міфологічний простір: кризь призму мови і культури. Чернігів РВВ ЧНПУ ім. Т.Шевченка, 2011. 312 с.

12. Мартинюк А. П. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики. Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 196 с.

15. Електронні інформаційні ресурси

13. <http://kolegaeva.onu.edu.ua/staty>
14. <http://www.cognitivelinguistics.org/en/about-cognitive-linguistics>
15. https://esu.com.ua/search_articles.php?id=7457
16. <http://lib.onu.edu.ua/>
17. <http://cogweb.net/>

Навчальне видання

**СУЧАСНІ КОГНІТИВНІ ДОСЛІДЖЕННЯ
ТА ОРГАНІЗАЦІЯ
НАУКОВОЇ РОБОТИ**

Методичні рекомендації
до практичних занять та самостійної роботи
для здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня
спеціальності В 11 «Філологія»

Укладачі:

Колегаєва Ірина Михайлівна
Ткаченко Ганна Володимирівна
В авторській редакції

Підп. до друку 25.01.2026. Формат 60x90/16. Папір офсетний.

Гарн. «Times» Друк цифровий. Ум. друк. арк. 3.

Наклад 100 пр.

Видавець Букаєв Вадим Вікторович

вул. Пантелеймонівська 34, м. Одеса, 65012.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2783 від 02.03.2007 р.

Тел. 0949464393, email – 7431393@gmail.com